

Marko Pišev

INTERVJU SA NIKOLOM PAVKOVIĆEM¹

Prvo, znači ja sam Nikola Pavković, bivši profesor, redovni profesor na odeljenju za Etnologiju i antropologiju, sad u penziji. I eto mogu kao jedan od najstarijih da eventualno pružim korisne informacije...

Krenimo ispočetka. Recite mi, molim Vas, kako ste se odlučili za studije etnologije?

Ja sam, u stvari, imao sklonosti za studije istorijskih nauka, i upisao sam prvo istoriju. Na Istoriji sam bio samo jedan semestar. A onda sam na polugodištu prešao na etnologiju. Na tu katedru privukle su me dve stvari. Prvo, još kao gimnazijalac imao sam u kući udžbenik *Osnovi etnologije* Jovana Edeljanovića. To je nekada bio obavezan školski predmet, mislim za đake sedmog razreda.

Drugo, već kao student prvog semestra na Istoriji, ubacivao sam se da, kažem tako, na neka predavanja iz etnologije. Tada je etnološki seminar bio u Kralja Petra broj 2. Neke prostorije u ovoj zgradi su služile za predavanja pojedinih studijskih grupa filozofskog fakulteta, pa je i etnologija bila smeštena tamo. Tu slušao predavanja, baš iz etnologije Amerike i tako. Ali afinitet ka istoriji sam imao još od srednjoškolskih dana, međutim, već nakon prvog semestra, jedan kolega i ja prešli smo na etnologiju. Beograd. Univerzitet. Velike krupne reči. Autoritet i poštovanje. Ja sam to tako ozbiljno shvatio i učio tako da, kada sam prvi ispit polagao - ne znam, ne sećam se koji je bio - i dobio devetku, nisam, dakle, mogao da poverujem da to može jednom provincijskom đaku da se dogodi.

Drugo, osećao sam one sve nedostatke, rupice, koje smo imali u našoj provincijskoj gimnaziji. Odnosno, postalo mi je jasno šta sam sve propustio. Već od prve godine studija, nastojao sam gotovo mahnito da sve te rupice popunim, da odgledam repertoare pozorišta, opera, prodavao sam bonove studentskog restorana samo da odem na neki balet, i Sofoklove tragedije da gledam. Tad sam bio, da kažem tako, opterećen time da nadoknadim ono što nisam imao u provincijskoj sredini.

Mada sam i ramo imao odlične profesore iz književnosti, iz ruskog jezika i tako... Sno, studirajući, ja sam već na kraju letnjeg semestra, u junskom peri-

¹ Intervju je održan 10. maja 2010. u prostorijama Filozofskog fakulteta.

Intervju sa Nikolom Pavkovićem

odu, dao sve ispite, i samo jedan ostavio za septembar. Nije bilo potrebe ni taj jedan da ostavljam, tako da sam od sledeće godine, sve do kraja studija sve ispite davao u junu mesecu, po nastavnom planu i programu. Bio sam apsolutno svega 25 dana. 26. juna '54. godine sam diplomirao.

Ali znate, kao student sam bio više gladan, nego sit. Bio sam bez oca koji mi je stradao u Drugom svetskom ratu. Majka je čekala dete i večito, večito muka. Imanje je rasprodavano da bih se ja školovao. Ali, znate, tada nije bilo ni hleba na slobodnoj prodaji u Beogradu. Tako da sam ja više gladovao, nego što sam bio sit.

Jeste li bili po studentskim domovima?

Da, bio sam u studentskim domovima. Najviše na Novom Beogradu, tamo sam proveo dve i po godine. Jednu školsku godinu bio sam na Voždovcu, gde su bile barake. Gledao sam kako trava raste ispod poda. Barake, bukvalno su to barake bile. I to su bili radni uslovi.

Kasnije sam, preko nekih daljih rođaka dobio privatni stan u Pariskoj 19, pored restorana Park... Kod neke tetka Mike koja je imala sina i sa njim sam spavao u kuhinji. Ja gladan, on dečko ide na zanat, Pravi sebi užinu, mast i hleba, mene probudi miris hleba, razdire mi nozdrve... i onda odem na seminar, a tamo sve pusto, čistačica čisti, a ja čekam bibliotekara da se pojavi. Bile su mi teške studije. Nastavni kadar je bio oskudan. Dva profesora, dvojica Akademika, Erdeljanović i Đorđević, umrli su iste godine, početkom '44, Erdeljanović u februaru, a Đoređević u maju mesecu. I kada je došao kraj rata, bilo je pitanje opstanka katedre. Postojao je samo jedan asistent – Mirko Barjaktarević iz Berana. On je bio 1912. godišta - verovatno je diplomirao oko '35.-'36. Proveo je kraći period i u Skoplju, kod Milenka Filipovića... spala knjiga na jedno slovo. Diplomirani etnolog je bio – ne znam da li je kakav čin imao u partizanskoj vojsci – i Tatomir Vukanović, koji je došao za predavača. Angažovan za predavača bio je i Borivoje Drobnjaković. On je bio od 1927. do 1950. direktor Etnografskog muzeja. U to vreme je bio angažovan za honorarna predavanja, i pokazao se kao vrstan rukovodilac, tri mandata je bio dekan Fakulteta. Predavao je etnologiju Jugoslavije, i napisao je priručnik pod istim imenom, *Etnologija Jugoslavije I*. Zatim je u to vreme na katedri bio Milisav Lutovac, koji bio Cvijićev đak, i doktorirao je u Francuskoj, s tezom *antropogeografske studije na Metohiji*. Lutovac je došao na poziv za poziciju redovnog profesora, na predmet antropogeografija, koji je tada postojao na studijama, i ekonomska geografija koji su slušali studenti istorije, ne naši studenti. Ovaj predmet povezivao je ekonomiju i geografske uslove za razvoj ekonomije. Od nastavnika je u međuvremenu doktorirao jedini asistent – Mirko Barjaktarević, čini mi se '52. godine – sa doktorskom disertacijom o međama kod Srba. Tema je bila međa kao ekonomski, pravni institut. On je

čak pokušao i da ovu instituciju posmatra sa religijskog stanovišta, i uveo je tu ideju u nauku, ali ona nije elaborirana do kraja. U jednom zborniku Filozofskog fakulteta posvećenom njemu – uređivao sam taj zbornik do 1977. godine - spomenuo sam to na najdelikatniji način.

Sećate li se nekoga od Vaših kolega studenata?

Da. Iz generacije koja je diplomirala '52. godine, izašli su Petar Vlahović, Srebrica Knežević, i Milka Jovanović. Pominjem samo one koji su na osnovu naučnog znanja završili kao profesori na Univerzitetu – Petar Vlahović i Srebrica Knežević – i Milka Jovanović koja je i posle doktorata... kako da kažem... tavorila i čamila, i onda je napustila fakultet i otišla u Etnografski institut. Ali to su bile šezdesete godine, kada su svi drugi smatrali da mogu da se mešaju u stvari etnologije. Ti ljudi su mislili da etnologija nije dovoljno naučno i teorijski potkovanana. S jedne strane, to su bili sociolozi i filozofi, a sa druge strane grupa istoričara, čije je mišljenje bilo da to što etnolog radi – to je *pričam ti priču*, nimalo pouzdano. Naravno niko od njih nije imao pojma o tome kako se stvaraju etnološki pisani izvori, i koji su kriterijumi za proveru – doći ćemo kasnije do toga pitanja.

Kakva su Vaša sećanja o Đurđici Petrović?

Ona je bila, kao što se zna, najbolji i najveći stručnjak za stara, srednjovekovna oružja. I što se tiče samog oružja i tehnika proizvodnje na Balkanskom poluostrvu. Đurđica je bila starija dve godine od mene. Zaboravio sam da pomenem, ona je četvrta, a ima i peta iz te, njihove generacije. Oni koji su rođeni '28. i '29. godine - Srebrica je najmlađa, ona je '30. godišta – svi su na studijama bili izjednačeni. Vlahović je za vreme rata izgubio nekoliko godina, kako ko je već bio na koji način ometen, ali svi su diplomirali zajedno, 1952. i svi su bili vrsni studenti, i odmah su zadržani tu na fakultetu. Srebrica Knežević i Petar Vlahović. I Milka Jovanović. A Đurđica Petrović i Desanka Nikolić su bile kustosi u Vojnom muzeju. I tamo je Đurđica usavršavala ta svoja znanja; drugo, ona je bila najpouzdanija u tom smislu što je radila po istorijskim izvorima. Njeno polje istraživanja nisu bili tradicijsko selo i varošice, njeno polje istraživanja je bio arhiv. Dubrovački arhiv, Kotorski arhiv, Zadarski arhiv, Venecija. I istoričari su smatrali da je to što Đurđica Petrović radi najpouzdanije. A ono što vi etnolozi tamo radite, to što vam pričaju babe i dede, to vam je tri puta ništa. Pošto je ona u muzeju imala znanje višeg naučnog saradnika koje odgovara vanrednom profesoru, postojala je šansa da se ona zaposli na fakultetu. Profesor Lutovac koji je bio već i akademik, usprotivio se tome, jer ona nije imala nikakvo pedagoško iskustvo, nijedan dan rada na Univerzitetu. Njegova odluka je prihvaćena, međutim kada je napisan referat,

Intervju sa Nikolom Pavkovićem

neke kolege istoričari su opet predložili da ona bude izabrana za redovnog profesora. Profesor Lutovac je to progutao i potpisao je referat i tako je ona došla na fakultet. To je svakako bio veliki dobitak za etnološko odeljenje, jer ono što je ona radila bilo je detaljno prostudirano, u pitanju su bili istorijski izvori, koliko znam, napisala je jedan članak sa terena iz Bosne, ali to je sve bilo vrlo dobro. Ona je poznavala francuski vrlo dobro, italijanski, služila se latinskim izvorima, i bavila se, da tako kažem, najtemeljnije istorijskom etnologijom, znači etnologijom sa jednom duboko dijahronom dimenzijom. Ali to je sve bilo vrlo solidno.

Mada, i ja sam se bavio sličnom stvari. Kada je ona došla na odeljenje ja sam bio u završnoj fazi izrade doktorske disertacije, sa isto tako jednom dubokom – još dubljom – istorijskom dimenzijom nego što je Đurđica radila. Moja dimenzija se pružala od desetog do dvadesetog veka, to je za istoričare nezamislivo – znate kako oni kažu – od Noja do Avnoja. Međutim meni su tako diktirali izvori. Kada je Đurđica došla na fakultet, ja sam već bio dobro savladao istorijski metod i to sam pokazao na Sorboni.

Hajde da se časkom vratimo na profesore koji su Vam predavali. U kojim metodološkim okvirima su se oni kretali?

Profesor Barjaktarević je predavao deo opšte etnologije i deo posebne etnologije. Posebna etnologija je obrađivala sve vanevropske kulture, a opšti deo bavio se ukratko razvitkom etnologije. On je uz to predavao i Etnologiju balkanskih naroda i Crne gore, pošto je bio Vasojević iz Crne Gore, sa apsolutno jakim i jasnim srpskim nacionalnim osećanjem. Biti Crnogorac je regionalna pripadnost, ali etnička, to je nešto apsolutno... i on i Lutovac su takvi bili, tako da se tu nije postavljalo nikada pitanje. U ovo vreme je još uvek trajala evolucionistička ideja. Barjaktarević je uvek voleo da, predavajući opštu etnologiju, pokazuje evolutivnu dimenziju institucija, običaja, i elemenata drugih kultura i uvek je povezivao jednu lestvicu razvoja od nižih ka višim oblicima. To je on mogao da pronade i kod svog profesora Jovana Erdeljanovića, i Tihomira Đorđevića, takođe. I oni su dobro poznavali evropski evolucionizam, a i difuzionizam, tako da je on tu liniju nastavio. Kod Lutovca koji je predavao antropogeografiju... Znate, ta antropogeografija... njena prednost čak i u odnosu na druge antropogeografske škole, kao što su bile nemačka i francuska, jeste ona ljudska dimenzija, odnosno ispitivanje čoveka, a ne geografski determinizam. Kada Cvijić piše o osnovama geografije i geomorfologije Stare Srbije, on daje slike antropoloških tipova, osvrće se na socijalne institucije, i tako dalje. Upravo ta Cvijićeve škola je bila distancirana od drugih u tom smislu što je čovek, i ljudska dimenzija, i čovekov uticaj na prirodu, više istaknut nego što je to u antropogeografskoj školi Nemačke i Francuske gde je preovlađivao geografski determinizam. Sećam se, profesor Lutovac mi je pričao

kada je on tamo išao da radi doktorsku disertaciju, njega je pitao jedan profesor – ne mogu da se setim njegovog imena – "Šta ćete vi ovde?", kaže. "Vi ovde nemate šta da učite kod nas, pored Cvijića." Kao što je poznato, sve o Balkanskom poluostrvu, antropogeografske osnove Balkanskog poluostrva, sve je to Cvijić predavao na Sorboni. Evolucionistički i difuzionistički pravac, koji je i povezan upravo sa kretanjima ljudi, bio je najzastupljeniji sve do '60-tih godina. Naravno, u programima nastave bila je zastupljena ideja proučavanja migracija stanovništva – ono što je Cvijić sam radio. Istorijski izvori – kako oni o tome govore? Samo etnografski i antropogeografski izvori mogu govoriti o kretanjima stanovništva koja su bila vrlo izrazito izazvana otomanskim osvajanjima. Sigurno ih je bilo i ranije, ali otomanska osvajanja su zaista, što bi se reklo, od Demir Kapije do Titela, izazvala pokret stanovništva. I to je posmatrano u kontekstu da ljudi, kad se sele, sa sobom nose svoj kulturni prtljag. Po sredi je i ishrana, i nošnja, odevanje, i kuće i socijalne institucije, i verovanja, i tako dalje, i onda, kada etnograf radi na terenu, treba da ima u vidu otkuda te dimenzije zastupljene sada ovde. Bilo da se radi o materijalnoj kulturi, socijalnim ustanovama, verovanjama i tako dalje. I tako da je i dalje bila nastavljena ova tradicija antropogeografske škole, i poslednje dve doktorske disertacije koje su u tom smislu rađene bile su one Dragoslava Antonijevića i Vidosave Nikolić. Ona je i starija čak od nas, Vidosava Nikolić mislim, neki su i započeli studije pred rat, pa prekinuli, pa posle rata završili. Barjaktarević je bio na specijalističkim studijama u Austriji. To su bile postdoktorske studije u Gracu, Beču, tako da se osećao uticaj škole kulturno istorijski krugova, koji je tamo još uvek vladao, a Barjaktarević je to dalje učvršćicao, znate. Naravno, objekat, odnosno predmet istraživanja je i dalje bilo agrarno društvo. Sada iz ove perspektive se gleda: "Aha... dosta nam je bilo te seljačke etnologije." Kao što ponekad Kovačević kaže. Zašto je seljačko društvo bilo predmet istraživanja? U svim takozvanim "malim" etnologijama jugoistočne Evrope, pa i istočne Evrope, zato što te zemlje nisu bile još slobodne. Dakle, to su bili narodi pod tuđinskom vlašću, Poljaci, Česi, Slovaci, i tako dalje. Svi su bili pod tuđinskom vlašću. Južni sloveni isto tako. Samo Srbija i Rusija bile su slobodne zemlje. Ali u to vreme evropska etnologija je bila orijetnisana na vanevropska društva. Kome je padalo na pamet da radi etnografiju Francuza! A ko im je otvorio oči? Van Genep. Ne znam samo koliko tomova ima onaj francuski folklor koji je pisao. Van Genep, jedan veliki Van Genep, čak eto i posle sto godina živi, i još je aktuelan. *Rite de passage*. 1909. godine. Sto jednu godinu. On se okrenuo francuskom društvu. Ovde, kod nas, je taj drugi čovek bio seljak. Naravno tu je zastupljena romantičarska dimenzija seljaka kao nosioca kulture. On to i jeste bio. Ostala je samo crkva, sve ostalo je nestalo, sem crkve i seljaka. Država je propala, sve je bilo skraćeno za glavu. I naravno kroz vekove su se kristalisali oni biseri koje mi zovemo usmena predaja, usmena književnost, raznovrsna epika, mitologija, sve ono što danas zovu na-

rodna književnost. I nije slučajno što je onaj arheolog došao da traži korene Ilijade i Odiseje ovde na Balkanu. Želeo je da vidi kako je nastala ta epika, ti veliki epovi kao što su Ilijada i Odiseja. Stvaranje tih epova je još uvek trajalo na Balkanu, i on je hteo da vidi kako to živi, kako to funkcioniše kod nas. Ja mogu da vam kažem da sam to video kada sam bio u Bosni. Pet godina i osam meseci sam bio u Bosni, tamo sam započeo posao u struci, a već sam imao tri-deset godina kada sam postao asistent. Iako sam imao 22 godine kada sam diplomirao. Video sam kako to funkcioniše u onoj poeziji – poznato je da su bosanski Srbi bili nosioci partizanskog oslobodilačkog rata u Bosni i Hercegovini – i kako su se tamo, za vreme i posle rata, stvarale epske pesme koje su se pevale uz gusle. Tu su bile i vile i bijele kule i šarci mitraljezi i tako dalje. Sve je to bilo pomešano. Još je to stvarano, i za vreme Drugog svetskog rata, i posle rata. Ima toga i danas, verovatno, to Ivan Kovačević zna. Kada smo bili, mislim da je to bilo 1976. godine – u Prijepolju, onda je Ivan išao samnom – bio je već diplomirani sociolog – a ja sam predavao etnologiju Jugoslavije i socijalnu kulturu; vršili smo istraživanja zajedno, Ivan je gledao uz mene kako to ide. I sad, slušamo jednog muslimana, pitanje je bilo ima li mešovitih brakova. "Uf, ima toga, šta ti je, svejedno bolan, to ti je sada bratstvo i jedinstvo, to je svejedno", i tako dalje. Onda ga pritisneš malo konkretnijim pitanjima, recimo, "Da li tvoj komšija, ili rođak, živi u takvom braku?" i on odgovara: "Nema toga kod nas, ali imaš tamo u čaršiji, toga ima koliko hoćeš." To je ono što etnograf treba da zna na terenu. Idealni model, i etnografska stvarnost. I sada, da se vratim na onu poeziju. Otišli mi u neku džamiju, i nama služitelj u džamiji pokaže jednu knjižicu. Zelenu, onako... u desetercu, klasičnom desetercu napisana. To je bilo sedamdesetih godina. Apsolutni prvak u boksu u to vreme bio je Muhamed Ali. I sada, u staroj Raškoj – ili kako to muslimani kažu u Sandžaku – u staroj Raškoj pevaju o njemu kao junaku, ali poenta je u onome – pobjeda junaka koji je musliman, nad hrišćaninom. Hoću da kažem koliko život, i ti životni impulsi upravljaju stvaralaštvom kod nas.

Opišite mi, molim Vas, Vaš boravak u Bosni i zaposlenje u Zemaljskom muzeju u Sarajevu.

Moja sestra je živela u Bosni, u Tuzli, a dok sam bio student, moja mati je rasprodala sve što smo imali, jer je otac u koncentracionom logoru u Beškereku, uspeo da prošvercuje jedno pismo gde je rekao "Nado, prodaj sve što ti je najmilije, samo Nikicu da školuješ." Ona je poslušala taj njegov savet, i prodavala lanac po lanac zemlje, i na kraju smo sve rasprodali i nismo ništa imali, i ja ostao golać, nemam ni kuću, ni gde da idem, i tako. I odem ja u Zemaljski muzej na razgovor, došao sam iz vojske negde u avgustu, čini mi se, i razgovaram sa direktorom, kažem ja sam taj i taj, diplomirao sam sa devetkom, i pitam mogu li da radim. I on me je malo ispitivao, rekao sve dobro, može, treba

nam etnolog, samo je tada Zorica Marković bila jedini diplomirani u muzeju. Mada je bio tada i Milenko Filipović, on je Srbin iz Bosne, i malo je saradivao ali '47. je prvi školovani etnolog bila Zorica Marković. Ja sam diplomirao '54. godine. 26. juna. Dvadeset dve i po godine sam imao. Prvog oktobra, kada je trebalo da počnem da radim, kaže direktor meni: "Ček', ček'." Ja se pretrnuo, pomislih nije se valjda predomislio, kad kaže on meni: "Slušaj ti! Da l' si ti mene pitao kolika će ti biti plata? Ja te ne bih primio da si me pitao. Takvi meni ne trebaju. Ja želim entuzijaste koji će da rade", kaže. I tako sam ja otišao na drugu stranu, pa sam pošao da vidim gde je taj Muzej istočne Bosne, da pokušam da ga nađem, kad ono nikakav muzej, nikakve izložbene prostorije, samo jedna kancelarija i jedan magacin. Tamo je sedela diplomirana istoričarka umetnosti, Milica Baum, iz Beograda. Udata za Slavka Bauma, Jevrejina, direktora velikog kombinata koksare, koji je završio studije tehnologije, u Švajcarskoj. I ona je mene obrlatila, rekavši mi: "Pa mi imamo više para, pa ovde će da bude samostalna štampa, pa gde ćeš da ideš tamo kad ni nemaš stan", i tako ja otkážem Sarajevo, i ostanem u Tuzli. I tamo provedem četiri godine. U Tuzli smo Milica i ja pokrenuli časopis koji i danas izlazi, a koji se zove *Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*. Tamo sam objavio prva dva rada. O Karavlasima, i o nošnji u Osatu. To mi je jedini rad iz nošnje koji sam ikada uradio. Osat je ona oblast u Bosni gde je Srebrenica, onaj veliki lakat koji pravi Drina, i tu je uglavnom srpsko stanovništvo, a u samoj varošici bilo je dosta muslimana. Onda, razidem se ja sa tom direktorkom, ona se mešala u moj posao, ja joj nisam dozvoljavao, i 30. septembra '59. godine, čini mi se, osvanem u Sarajevu, gde su me u međuvremenu primili. Imao sam već dva objavljena rada, i primili su me. Tada je etnološko odeljenje u Zemaljskom muzeju vodio Špiro Kulišić. On je bio, tako da kažem, jedan savremeniji evolucionista, koji je sebe smatrao marksistom, Gordana Gorunović ga je obradila za magistarski, i pružila ocenu njegovog doprinosa nauci. On je imao tu dobru osobinu da je mlade ljude držao čvrsto, primoravao ih je na rad, na čitanje stručne literature. Kada sam došao tamo, on mi dao literaturu, i odmah na teren, idem da istražujem u Livanjskom polju, gde su oni već obavili istraživanje. On meni dao, "evo to, to, to, pročitajte." Nije prošlo ni nedelju dana, on mene zove na razgovor. "Da čujem. Jeste li pročitali to što sam vam dao?" Odmah da referišem kako sam zamislio da istražujem teren. U Zemaljskom muzeju je bila ona disciplina, koja je odgajana valjda iz austrijskih vremena, da se radi. Drugo, on je sprovodio kolektivna istraživanja, podeljena po sektorima, i svako je istraživao svoju temu. Meni je odmah zapalo da istražujem selo kao društveno-ekonomsku zajednicu. Naravno, Kulišić je bio okrenut ka evolucionistima, i jedan od uzora mu je bio Evel Gasparini, poznati italijanski etnolog, čije glavno delo je bilo *Il Matriarcato Slavo*. On je nastojao da u svojim istraživanjima prodre što dublje u prošlost i vidi ima li kakvih prežitaka. Naravno, on je zastupao tu, da tako kažem, matrijarhalnu teoriju, koja je

Intervju sa Nikolom Pavkovićem

okvirno tvrdila da je u balkanskim patrijarhalnim društvima sačuvan niz elemenata starijih društvenih odnosa, ili kako je on to zvao, matrijarhata. On je to pokušavao da dokaže kroz analizu svadbenih običaja, srodničkih odnosa, itd. i svuda je otkrivao te ostatke. Naravno, i Engels mu je bio literatura, ali je imao solidno klasično obrazovanje – završio je klasičnu gimnaziju – dobro je znao jezike, posebno latinski, tako da je on dosta radio i na izvorima, jer kada on prati, da tako kažem, navodno, neke matrijarhalne ustanove, on polazi od Dubrovnika, konsultuje izvore iz XIII, XIV veka, i onda pokazuje, "Evo u Dubrovniku ima takvih i takvih domazetskih brakova, kao ostataka nekadašnjih većih prava žene." Od mene je zahtevao da isključivo tragam za takvim, starijim, arhaičnim elementima, i naravno ja sam za time i tragao, tako je za moje radove objavljivane u Glasniku Zemaljskog muzeja, znao i jedan Gasparini, znali su Poljaci, znali su Rusi za te moje radove, neki čak i u Francuskoj, jer su rezimeji bili na Francuskom; ali, bili smo instruirani u pravcu da otkrivamo arhaične elemente, nisu nas interesovale savremene teme.

Kažite mi ponešto o Vašem prelasku na Filozofski fakultet.

U Glasniku Zemaljskog muzeja sam objavio nekoliko radova, i ono što sam rekao za *Članke i građu*, tamo sam objavio rad o Karavlasima, jednoj posebnoj etničkoj grupi Cigana, koji su u stvari bili Rumunski Cigani, jer su govorili nekim romanskim dijalektom rumunski, i naravno srpski. Jedini Cigani u BiH koji su bili pravoslavni. Svi Cigani su u stvari tamo bili muslimani. A to je zapravo ona poznata karaktersitika da su Cigani one vere kakvo je njihovo okruženje. A oni su došli negde krajem XVIII, početkom XIX veka u te krajeve, negde kako je to najbolji ciganolog, Rade Uhlik – znalac posebnih ciganskih narečja, pisac rečnika, gramatike, itd. – kada sam napisao taj rad, on mi je bio mentor, savetovao me je, ocenio je da sam odlično napisao rad o Karavlasima. I kada su primetili da ja to radim, pozvali su me na konkurs. To je bilo negde, valjda – profesor Drobnjaković je već bio penzionisan – 1. januara '61. godine, mislim, on je imao tada sedamdeset godina – tada se sa sedamdeset odlazilo u penziju, a sada sa šezdeset pet. Profesor Barjaktarević me je pozvao da se javim na konkurs. Ja kažem, "Profesore, u Beogradu ima ala i bauka puno, gde će mene da prime da dođem iz Bosne." Ja nisam imao pojma da se na Univerzitetu prima onaj koga profesor hoće, ne može profesoru da se nametne, što nisam znao. I on kaže: "Prijavi se ti na konkurs", i ja se tako javim, i naravno oni radovi koje sam ja dosta ozbiljno, sa literaturom, komparativno istraživao o selu kao društvenoj zajednici, o srodstvu, bio je i jedan o narodnoj arhitekturi, itd. uglavnom, da li je to pretežno, oni nisu izabrali Nikolu Pantelića koji je i dalje ostao u Etnografskom muzeju. Iz te moje generacije najpoznatiji je bio Dragoslav Antonijević, koji je odmah bio zaposlen u Etnografskom institutu. Iz Vlahovićeve i Srebricine generacije je bila Andrijana

Gojković koja je bila specijalista za muzičke instrumente, tako da je ta generacija bila najjača, ona je dala oko 5-6 doktora nauka. Znači, Vlahovićeve generacija, diplomci '52. god. A onda je došla moja generacija iz '54. godine, gde su bili Antonijević i Pantelić, zatim Špiro Kulišić je došao za direktora muzeja u Beogradu, i on je taj način kolektivnih istraživanja, podeljenih kolektivnih monografija, preneo iz Sarajeva ovde, u Beograd. Ne znam tačno koje je godine došao za direktora, a posle su mu neke krute dogmate iz partije došle glave, tako da se on penzionisao nešto ranije, čini mi se, sa šezdeset godina. Ali, on je tražio rad. Disciplinu i rad, što nekim članovima partije nije odgovaralo – uglavnom, povukao se ranije, ali je za njim ostalo to što je uveo monografska istraživanja u domaću etnografiju. Rezultat toga su Gornja Resava, Donja Resava, pa onda Zaječar i okolina, Negotinska krajina, Jadar smo imali već '64. godine. Moja prva istraživanja na terenu su bila "Jadar, Vukov zavičaj." Pedeset i nekoliko naselja. Opet ta kompleksna etnografska istraživanja, od porekla stanovništva, do običaja, religijskih i drugih. Znači, ta evolucionistička linija je istrajavala sve tamo do sedamdesetih godina.

Dobio sam stipendiju za studije u inostranstvu, posle Barjatarevića koji je na postdoktorske studije išao u Austriju, i '65-'66. godine oputovao sam u Francusku. I dolazim prvo kod našeg dekana da se pozdravim, a on meni "O, kolega, socijalizam je *a la mode*, znate. Gledajte vi da se upoznate sa najnovijim pravcima, i da se tu malo osavremene istraživanja." On je po obrazovanju bio filozof, Žarko Korać.

Vi ste u to vreme bili zaposleni na fakultetu kao asistent?

Da. I pošto sam imao orijentaciju ka proučavanju društvenog života i socijalne kulture, nastavio sam tim putem dalje. Već ovde sam bio prijavio doktorsku disertaciju, i sam tim sam bio otišao na specijalističke studije iz etnologije i socijalne antropologije na Sorboni. Mentor mi je bio profesor Rože Bastid, čuveni socijalni psiholog i veliki poznavalac problema sinkretizma u raznim religijama. Meni je sada u štampi, u Centru za etnološka i antropološka istraživanja koji postoji pri fakultetu – osnovao sam taj centar, negde oko '78.-'79. godine, i bio sam dugo godina upravnik, sve dok nisam postao upravnik odeljenja, kada sam doneo odluku da ne bi trebalo da obavljam dve funkcije, pa sam tu funkciju ustupio Branku Ćupurdiji – i već sa prijavljenom disertacijom sam otišao na Sorbonu. Sada, ta knjiga koja je u štampi, to je jedan skup radova koji su objavljeni u raznim časopisima, Bojan Žikić je smatrao da to treba da se objavi i konkurisali smo za ministarstvo za sredstva, još i dan-danas ne znam da li su dobijena, ili nisu. Tu je sabrano dvadeset pet tematskih radova, a radni naslov je – valjda će tako i ostati – Studije iz pravne etnologije. Ja sam jedini koji se time bavio, i uz Đurđicu sam jedini srpski etnolog koji se najtemeljnije bavio istorijskom etnologijom. Jer sam radio na izvorima.

Dok sam bio na doktorskim studijama, i tamo na Sorboni, seminar je bio četvrtkom, kao što je ovde, i došao je red da svaki kandidat obrazlaže svoju disertaciju. Kod Francuza je praksa ovako: diplomirao si tamo etnologiju, sa nizom drugih sertifikata iz drugih disciplina, posebno sociologije i ne znam ni ja čega, uglavnom, kada si diplomirao, nije bilo osnovnih studija iz etnologije, etnologija se učila samo na magistarskim i doktorskim studijama.

Evo ti pare, hoćeš na Kavkaz, hoćeš u Sibir, u Mađarsku, Srbiju, u Rumuniju, za dve godine da doneseš doktorsku disertaciju. To je bila obaveza, kod Rože Bastida. Došao je red na mene, i ja onda obrazlažem: ja ne radim tezu sa terena. Moj teren je arhivska građa. Ja sam to onda debelo obrazlagao rečima da sam sposoban, i da sam savladao istorijski metod istraživanja, i trebalo je da objasnim auditorijumu zašto je meni dozvoljeno da ne radim doktorsku disertaciju na terenu, sa živim ljudima, nego na istorijskoj građi. U međuvremenu mi je profesor Bastid predložio: "Zašto ne biste doktorirali kod nas?" Ja kažem: "Kako ću profesore, za to treba još jedna stipendija." "Ne brinite vi kolega ništa." On je nešto napisao, to je otišlo u ministarstvo – kad profesor Sorbone napiše pismo ministru, on nema šta da misli. Samo potpisuje. "Doktorantu Nikoli Pavkoviću produžava se još jedna godina na studijama."

I ja sam počeo da radim svoju tezu tamo, i uradio sam prvih par poglavlja, oko 110, 120 strana, na francuskom jeziku. Onda to ode kod Rože Bastida, i onda on kaže, sve je to lepo, divno, itd. ali ipak morate da nađete nekog ko će da lekturiše jezik. I to ne bilo koga Francuza, nego nekoga ko je završio književnost, da bi korigovao moj tekst što se jezika tiče. Na Sorboni ima više nivoa doktorata. Recimo doktorat univerziteta je posebno težak, godinama i godinama se radi, i moraš prvo da objaviš knjigu, pa tek onda da ti to prime kao disertaciju, ne kao kod nas. Ovaj doktorat koji sam ja radio bi bio, da tako kažem, nekog srednjeg ranga, međutim bio sam srećan, jer mi je omogućeno da doktoriram na Sorboni, i u međuvremenu, kada sam oputovao za Beograd, sretnem u vozu jednog profesora sa našeg univerziteta koji se raspitivao kako mi je tamo, šta radim, itd. Kad sam mu ispričao čime se bavim u Francuskoj, taj profesor je rekao: "Zašto vi, kolega, ne prijavite kod nas doktorsku temu? Zašto vi potcenjujete naš fakultet?" Još kad ti tako nešto kaže jedan redovni profesor – arheolog je bio – da se čovek prosto uplaši. Otišao sam u rektorat da se raspitam o nostrifikacijama, tamo sekretar, sve okruglo, pa na čoše, što kaže naš narod. "Pa znate, kolega, sve zavisi od komisije, itd." i mene je već to obeshrabilo. Ali nije samo u tome bila stvar – ja jednostvano nisam mogao da završim disertaciju za jednu godinu. I onda kažem profesoru da to nisam mogao da uradim, i da se vraćam u Beograd. On kaže, dobro u redu, dolazite vi kod mene na konsultacije, kao da ja imam svoj avion, i pare, i da mogu da dolazim jednom u dva meseca da se konsultujem u Pariz. Onda sam morao da prerađujem ono što sam pisao na francuskom, jer drugačije je kada pišete za stranog čitaoca, u poređenju sa našim. Sve sam morao ponovo da prerađujem,

i '69. sam završio doktorsku disertaciju, a '70. sam je odbranio. Kada sam u Beogradu prijavio tezu, jedan od članova komisije za prijem disertacije bio je Vasa Čubrilović, istoričar. I on me je, sasvim legitimno, pozvao, "Dođite vi kod mene na konsultacije, da ja vidim šta ste vi to, i kako ste zamislili." Ve-
zao sam se za temu *prava preče kupovine u običajnom pravu Srba i Hrvata*. A on je onda počeo: "Dobro, Nikola, ali vi to morate istorijski da obradite, jer su koreni te institucije jako duboki. I ne samo kod Srba i Hrvata, morate da vidite komparativno kako je to kod ostalih Slovena. Kako je to u Vizantijskom pravu, čiji smo mi naslednici?" Čije institucije su mnoge prilagođavane potrebama srpske srednjovekovne države, a u stvari su bili kompilacija mnogih Vizantijskih kanona, bilo da se radilo o crkvenom pravu, ili o državnom pravu... To su bile prerade za srpske potrebe. Takav je najznačajniji srpski srednjovekovni dokument, zakonopravilo, ili Nomokanon sv. Save, koje još i dan danas nije prevedeno na savremeni jezik u celini. "A Vizantija je naslednik Rimskog prava, naravno, vi to možete da vidite u Rimskom pravu. A Germansko pravo je zasnovano na Rimskom pravu, a Germani su prvi susedi Slovena, i vi morate debelo da istražite kako je to funkcionisalo u Germanskom pravu." Kada sam otišao tamo, ja sam četiri meseca svakog dana provodio u biblioteci, rađeći na izvorima, starim izvorima, sve Germanske statute iz VII, VIII, XIX veka. Sve na latinskom jeziku. Većina statuta primorskih gradova su na latinskom, na srednjovekovnom italijanskom, nekoliko samo na arhaičnom slovenskom, da kažem, srpsko-hrvatskom. Ja sam morao latinski da čitam, maltene kao Politiku. Doduše, imao sam sklonosti za istorijski rad, ali ova institucija je morala da se istraži u jednom hiljadugodišnjem periodu, a ja sam završio sa svojim istraživanjima na terenu. U Dalmaciji, Vojvodini, i još ponegde. Ali, imao sam uslove da radim na terenu. Istražio sam sve dalmatinske statute primorskih gradova. Ljudi možda i ne znaju da neki od tih statuta postoje, koji su graditivni izvor za poznavanje, ne samo prava, već i svekolike kulture srednjovekovnih gradova. Od Istre, do Budve. Oko pedeset statuta. Jedno ostrvce, jedan statut. Naravno, oni su rađeni pod uticajem Mletačkog prava, jer je dalmatinska obala od 15. pa do kraja 18. veka bila pod mletačkom upravom. Ali statuti Dubrovnika, i još nekih starijih gradova, koji su nestali, imali su korene već u 13. veku. Svu tu literaturu nalazio sam u *Bibliothèque nationale*. Počev od starih germanskih statuta, do naših, koje ovde nigde nisam mogao da pronađem. Eto, otuda ta moja orijentacija ka istorijskim dimenzijama etnoloških istraživanja. Đurđica Petrović je bila najcenjenija, ali dosta usmerena na materijalnu kulturu, a ja sam bio više na socijalnu kulturu. I to su istoričari jako podržavali, jer se uklapalo u njihov koncept mišljenja o etnološkim istraživanjima. Ako vi ispitujete seljačka društva, usmene izvore, to nije pouzdano. Pouzdano je ono što je napisano. A nije baš tako, jer i ti izvori itekako podležu naučnoj kritici. Istoričar Sima Ćirković, koji je isto iz Beograda, rekao mi je: "Kolega, vi ste služili istorijskim izvorima koji su svima nama poznati. Ali,

ono što ste vi izvukli, to je sasvim nešto novo. Mi smo prema toj građi" – tako je rekao – "mi smo bili slepi, mi to nismo zapažali." Jer, kad gledaš iz jednog ugla i tragaš za onim što tebe interesuje, razume se, onaj koji će da obrađuje neku drugu temu, sigurno će pronaći nešto što sam ja propustio. Ali ono što sam ja uspeo da uradim, sve zajedno me je kvalifikovalo da i dan-danas ostane ta moja saradnja sa istoričarima, kadgod im treba etnolog, oni kažu, "E evo, tu je Nikola." Tako da sam saradivao i sa Leksikonom srpskog srednjeg veka, i sa Enciklopedijom srpske istoriografije. Čak i za Leksikon srpskog srednjeg veka Đurđica je – ne znam iz kog razloga – otkazala, nije stigla da uradi to što se od nje tražilo, tako da sam ja preuzeo neke termine, ali mislim da sam bio dokazan u ovlašćivanju istorijskim metodom, i da sam kao etnolog zavireo u srednji vek, što danas nijedan etnolog ne radi. Ali dobro, to je jedan usmerenost, i ja smatram da treba i tu dimenziju obraditi.

Sada se vraćamo na onu temu – zašto seljačko društvo? Pa znate, kada je u zapadnoj Evropi, koja je bila okrenuta ka svojim kolonijama – i Malinovski, i pre Malinovskog, i Francuzi su isto tako imali svoju Afriku – došlo je jedno pitanje: "Pa slušajte, to što mi istražujemo ta vanevropska, primitivna društva, nešto slično postoji i u seljačkim društvima Evrope. Hajde da se okrenemo malo ka nama." A mi – takozvane male etnologije – mi smo imali drugi predmet istraživanja, takozvana agrarna društva. Možda je ta orijentacija bila pre naglašena, i možda je predugo trajala. Ali već od '60-tih godina se zapaža da u predmet etnologije, pored seljaka, ulaze i industrijski radnici. U sociologiji je sa tom temom doktorirao Cvetko Kostić, koji je bio u Etnografskom inštitutu. Pa su onda počele da se proučavaju varošice, i odatle su već bili trasirani putevi za urbanu etnologiju. Kolega Mandić i ja smo bili angažovani za urbanu etnologiju, bio je jedan projekat u Etnografskom inštitutu, međutim, nažalost nije doveden do kraja. Imam jedan rad iz ove oblasti objavljen u Sloveniji, na srpskom jeziku, a kolega Mandić koji je radio beogradsku okolinu napravio je o tome magistarski rad. Hoću da kažem da je već krajem '60. godina bila osetna potreba za proširenjem predmeta istraživanja, jer se dalo opaziti da u procesu industrijalizacije seljaci masivno odlaze u gradove i fabrike da rade. Kud seljak tu, ajde, i etnolog da ide, i taj seljak je postao onaj polutan, jednom nogom na njivi, drugom u fabrici. Ali nije to možda bilo dovoljno zasnovano na nekim teorijskim osnovama, tako da su ta istraživanja preteglala i na početak '70. godina, da bi se onda došlo do jednog novog kvaliteta. Pored istoričara koji su smatrali da su mogli da se mešaju u pitanja etnologije, tako je smatrala i sociologija, i posebno Zagorka Golubović, koja je bila iz mišljenja da je ona taj pravi etnolog, i da ono što rade etnolozi nije dovoljno naučno. Razume se, sa novim ljudima, dolaze i novi pravci... ja se sećam da je tada bila aktuelna omladinska tribina sa temom na radio Beogradu – i uopšte na tom skupu – etnologija i istorija, pa arheologija i istorija, tako se interdisciplinarnost već osećala, i trebalo je da se okrenemo prvo ka prigradskim naseljima, a onda i ka

urbanoj etnologiji. S tim što je ono što je u metodološkom smislu bilo razrađeno za istraživanja primitivnih društava, apsolutno bilo primenljivo i za istraživanja grada. Urbana antropologija nije izgradila nikakve posebne metode, u odnosu na dotadašnju etnologiju. U međuvremenu, kao što sam rekao, istoričari su smatrali da mogu kompetentno da se mešaju u probleme naše nauke, i iz tog razloga je Đurđica Petrovič dovedena na fakultet.

Spomenuli ste da ćete reći nešto više o tome kako je etnografski izvor postao izvor prvog reda.

Time smo se bavili i Đurđica i ja, ona u svom predmetu, a ja u svom – kako da etnografski zapis postane izvor prvog reda. Koja je prednost etnologa nad istoričarem? Istoričar, naime, ima pisani izvor. On je takav kakav jeste. I tu ne možeš ni da dodaješ ni da oduzimaš, nego možeš samo da interpretiraš ovako ili onako. Pokazalo se, zaista, legitimno i validno, da svaka generacija preispituje svoj predmet istraživanja, i obogaćuje teorijsko-metodološke pristupe, i to se uvek obnavlja. Etnolog, s druge strane, proučava predmet u koji može da uđe. To su živa društva, koja funkcionišu. I ako proučavaš pojave, koje postoje, bilo da su elementi materijalne kulture, bilo duhovne, ili socijalne, tu je samo iz klasiifikacionih razloga napravljena podela, inače niti jedan elemenat kulture ne funkcioniše sasvim nezavisno od drugih, oni se itekako prožimaju, ništa što je materijalno ne može da se sagleda izvan duhovnog, socijalnog, isto tako i obrnuto. I ti, kao stručnjak, moraš da poznaješ tu materiju dobro da bi znao kako da postavljaš prava pitanja. I trebalo bi da usmeravaš svoje razgovore na terenu ne u smislu da to budu sugestivna pitanja, nego da ona sa svih strana obuhvataju neku problematiku. Ja sam bio na terenu kada mi je jedan čovek rekao: "Ma kako ti mene sve to pitaš?" Njemu ta pitanja ne bi pala na pamet. Znači potrebno je detaljno istražiti socijalne i religijske kontekste pojava, bilo da su to materijalne ili društvene pojave. I kada proveriš da institucija koju proučavaš funkcioniše – to proveravaš na više strana, kod kazivača različitih starosti – i sve to propustiš kroz svoje teorijsko-metodološko sito, ti stvaraš pisanu etnografiju. U tom trenutku se tvoji izvori pretvaraju u pisani, umesto u usmeni, zapis. Primeenio si kritički metod, i vidiš da ta pojava funkcioniše, što sve zajedno mora da je sigurnije od onoga što je govorio Porfirogenet, koji je slušao po nekim izveštajima šta mu saopštavaju rukovodioci o nekakvim ljudima koje nije ni video. Ali ti isto tako moraš one nalaze koje si konstatovao na terenu da okreneš unazad, i da tragaš za njima u srednjem veku. Tako je Milenko Filipović radio. On je pojavu konstatovao na terenu, pa je onda gledao dokle se ona pruža u prošlost. Međutim, postoji i slučaj kada nađeš pojavu u srednjem veku, a ona nije dovoljno definisana, opisana je samo šturo, ne znaš šta je. Mi znamo taj izvor, a ne vidimo šta to znači. E, onda sa posebnim etnološko-antropološkim znanjima, ti možeš to da istražiš, razotkriješ. 1999. kada je bilo 650 godina Dušanovog za-

konika, Akademija nauka hoće da održi jedan naučni skup. A pre toga je bila 500-godišnjica, znači 1949. i Sima Ćirković je bio sumnjičav, kaže: "Možemo li mi nešto suštinski novo da iznesemo posle svih istraživanja koja su već urađena?" Bio je suzdržan po pitanju da li da se održi takav naučni skup. Ali je jedan drugi profesor, pravnik i akademik, insistirao jako na tome, i Ćirković je pristao. E sada, kad je pristao, tražimo ljude. I on se seti, "e... Nikola Pavković, ajde da te prijavim." Samo ja sam se uplašio, šta da kažem što istoričari već ne znaju, ili što je tek ovlaš dotaknuto, a da se odnosi na srednji vek? I tako prijavim temu "Narodna religija u zakoniku u vremenu Cara Dušana." Narodna religija, kao pojam, ne postoji u srednjem veku, izvori ne kazuju da ona postoji, ali ja sam objasnio šta je u etnološkom kontekstu narodna religija – koristeći se svojim znanjima, i onime što je profesor Bandić pisao – priznavao sam da se ona ne spominje, ali da njen sadržaj u srednjem veku postoji. I onda sam sa tog aspekta tumačio one pojave iz tog perioda koje istoričari nisu mogli da uzmu u razmatranje. Dakle, u pitanju su pojave koje nisu doživljene, ali o kojima je slušano. Na primer, pričam o zadruzi, ili o nekom aspektu kumstva, koga nema danas. Ali moj otac ili moja deda su mi pričali da je to tako bilo. Ono što je viđeno, i ono što je doživljeno, to je za jedan stepen verodostojnije od onoga što je samo slušano. Sve to može da se vrednuje i da ima svoj stepen verodostojnosti. I kada vi imate jasnu viziju čemu služe etnografska istraživanja, koji će teorijski model da bude primenjen na vašoj građi, e onda taj etnografski zapis koji ste vi napravili, to je tvrđe od onoga što je ostavio neki pisar tamo u srednjem veku, koji nije imao pojma da će to jednog dana biti neki izvor istraživanja. U tome se nalazi verodostojnost. Etnolog može da uđe u svoj predmet istraživanja, i na licu mesta proverava dubinski, da ide u prošlost koliko god je to moguće.

Na koje sve načine je Vaš profesionalni boravak u Francuskoj uticao na Vas?

Dok sam bio tamo kao stipendista, na mene su u velikoj meri uticala predavanja koja sam slušao. Što kaže Ivan Kovačević, Nikola je jedini živi srpski etnolog koji je slušao Levi-Strosova predavanja. Slušao sam njegova predavanja upravo kada su bile aktuelne Mitologike. Išao sam sa svojom suprugom na ta predavanja – ona je takođe etnolog – i mi smo zajedno hvatali beleške. Imali smo prilike da vidimo kako Levi-Stros izlaže. Sa jedne stran, dugo, dugo se izlažu recimo samo sadržaji mitova, komparativno sa mitovima iz Južne, Srednje i Severne Amerike. I nda on sve te varijante mitova propušta kroz svoje strukturalističko sito i rešeto. On je počeo to sa kuhinjom, a završio sa mitovima. Negde oko '84. '85. bilo je kod nas organizovano istraživanje sa tematskim okvirom *Novi običaji*. Ja sam napisao rad *Novi običaji, stari brikoladž*. Prvi put u srpskoj etnologiji je upotrebljen ovaj termin; naravno, nisam ga ja izmislio, izmislio ga je Levi-Stros. I kao frankofon, znam šta to znači. A

Levi-Stros to primenjuje u svojoj *Divljoj misli*. Njega su kritikovali zbog toga što je koristio prevodice dok je beležio mitove koje je kasnije koristio kao građi, to jest, zbog toga što su mitovi do njega dolazili preko posrednika. On je dvostruko branio tu svoju taktiku. S jedne strane, tvrdio je da su mitovi kao i druge kulturne tvorevine, i da imaju svoju nekakvu liniju razvoja, života i trajanja, i potom nestaju. I kao što se mitovi raspadaju, i razlažu, i od njih stvaraju mnogi novi mitovi – odnosno miteme jednog mita, ugrađuju se u druge, nove mitove. Tako sam ja posredstvom Levi-Strosove ideje pokazivao da kod nas postoje rituali koji su nestali, ili su izmenjeni, ili vlasti ne dozvoljavaju da se oni vrše, ali društvena potreba gleda upravo za obrednim životom. I tako postoji niz crkvenih običaja ili rituala koji su se raspali, ili su zabranjeni, ili izobličeni, a ima niz njihovih mitema koje su opstale, i koje začinju nove običaje. Upravo to sam hteo da dokažem istražujući nove običaje u Homoljskom selu. Zato sam i dao taj signifikantan naslov *Novi običaji, stari brikolaž*, jer su u nove rituale koji su prozvani socijalističkim bili ugrađeni elementi starih mitova koji su se raspali. Tako Levi-Stros i opisuje značenje termina *bricoler*: majstorisati sa priručnim alatom, od priručnog materijala. Tim putem se može objasniti kako najnovija etnografska građa, koja tek nastaje, pred našim očima – kada se propusti kroz ovo Levi-Strosovo sito – često otkriva da tu postoje stari elementi koji su dali jedan novi kulturni proizvod – novi običaj.

Dakle, Vi smatrate da su istorijski metod i strukturalizam komplementarni? U kojoj meri smatrate da je njihova komplementarnost moguća, i ostvariva?

Levi-Strosu se pripisuje aistorizam. Naravno, on je istraživao društva bez pisma, gde nema onih čvrstih izvora kojima bi istoričari bili zadovoljni. Međutim, on je pokazao da i društva bez pisma imaju itekakvu istoriju, i da se mogu istorijski proučavati. Recimo, neka indijanska društva koja su imala pretežno motičku zemljoradnju, pored čisto praktičnih znanja o obrađivanju zemlje, primenjivala su i ritualna, magijska znanja – recimo, u vezi sa seksualnom čistotom, suzdržavanjem, plodnošću, i tako dalje – i ta znanja bila su sasvim legitimna za postizanje njihovog cilja. Levi-Stros je istraživao tu njihovu dimenziju, koja ima duboke veze sa istorijom tih društava. Ja ne mogu da kažem da sam najdolsednije pratio te metode – drugi etnolozi posle mene su bili dosledniji – ali u funkcionalnoj analizi svih detalja iz mnogih institucija koje sam izučavao, a prema kojim su istoričari bili slepi, kako sami priznaju, pružio sam jedan novi sadržaj. To mi je omogućilo upravo to moje znanje, i slušanje tih predavanja, i kontakt sa francuskom literaturom pod čijim uticajem sam se formirao. Imao sam jednog izvrsnog mentora – čak dva mentora – drugi je bio poznati arheolog i paleoantropolog Andre Leroa, koji je istraživao prežitke arhaičnih elemenata kulture i običaja u živim ljudskim zajednicama, i time obrazlagao izvesne arheološke nedoumice. Imao sam sreće da sam kod

dvojice takvih mentora bio u u Parizu. Naravno, meni je bilo odobreno da se bavim pisanim izvorima, koje sam propustio kroz kritičko rešeto. Đurđica i ja smo bili najistaknutiji predstavnici te škole misli, koji smo želeli da istaknemo jednu posebnu, kulturno-istorijsku dimenziju u etnološkoj nauci. Mi to nismo radili kao Špiro Kulišić koji se takođe bavio istorijskim izvorima, ali kroz evolucionističku prizmu, dokazujući da se radi o prežicima u patrijarhalnom društvu, iz matrijarhalne epohe. Ja sam recio domazetski brak tumačio ne kao preostatak iz matrijarhata, nego kao nesrazmeru u broju žena i muškaraca posle Prvog i Drugog svetskog rata, odnosno kao proizvod trenutnih društvenih okolnosti. Levi-Stros je primetio da su, recimo, ona mala agrarna društva koja su silom prilika promenila mesto stanovanja i način privrede – postavši, recimo, lovačko-sakupljačka društva – ipak zadržala onaj komplikovani magijski sistem koji su primenjivala na obradu zemlje. On je shodno tome lansirao izraz *faux archaisme*, lažni arhaizam. Ja sam taj termin preveo sa *sekundarni arhaizam*. Prvi put sam na tu temu pisao '67. godine kada sam se vraio iz Francuske, u to vreme je to bila nova tema, u Etnografskom muzeju su me svi bledo gledali kada sam pričao o njoj. Ali Cvijić je tu ideju zapazio pola veka i pre Levi-Strosa, i pre Herskovića.

Na šta mislite kod Cvijića?

Mislim na pojavu koju je Cvijić nazvao *etnografsko osvežavanje*. Mi smo imali plemenska društva koja su u Srednjem veku imala svoje države, kraljeve, careve, znanja o svojim vladocima, pismo, monoteističku religiju, pisanu književnost i tako dalje. Ali potom je nastupila retrogradna faza. Nisu to bila plemenska društva kao ona arheološka plemenska društva. 1902. u *Antropogeografskim problemima Balkanskog poluostrva* Cvijić to konstatuje: "Ej vi, etnografi. Imajte na umu da su svi balkanski narodi dospeli u fazu – kako on to naziva – etnografskog osvežavanja." Drugo, sekundarno formiranje plemena. To nisu ona plemena koja se formiraju kod starih Slovena, ali se formiraju u poznom Srednjem veku, tek posle nestanka srednjevekovnih država, kao kulturni odgovor na date socijalne i verske prilike pod Otomana. To se isto može pratiti i po crkvenom slikarstvu. Sasvim je drugačije crkveno slikarstvo iz 16. i 17. veka u odnosu na ono po kanonima iz 13. i 14. veka. Ja sam svojevremeno pokušavao da nagovorim istoričare – svi su me tapšali po ramenu – da odgovorimo na tu temu sekundarnog arhaizma. Ima toga u ekonomiji, ima ga u crkvenom slikarstvu, ima ga u socijalnim pojavama: najočitije je to ponovno plemensko društvo i oživljavanje zadruge, kao kulturni odgovori na okolnosti pod stranom vlašću. Onda je tu neminovno moralo da dođe i do onoga o čemu je Bandić govorio – do potpune paganizacije, ili repaganizacije društva, kao što sada dolazi do ponovnog oživljavanja pravoslavlja. Kada je poslednje izdanje *Sela Stevana Novakovića* iz '67. godine, izašlo sa novim

predgovorom jednog istoričara srednjeg veka, gde istoričari priznaju Novakoviću taj metodski postupak, služenje recentnom građom za osvetljavanje nedovoljno poznatih pojava iz srednjeg veka. To je jako opasno, sve vreme se krećeš na ivici noža. Ne možeš da objašnjavaš srednjevekovne pojave sadašnjom recentnom građom, ali možeš da takozvane pojave dugog trajanja da pratiš od Srednjeg veka do danas i da vidiš da su one ipak prisutne. To je inače najkomplentija i neprevaziđena monografija o selu koju je Novaković napisao još 1892. On je tu liniju dugog trajanja pokušavao da objasni recentnom građom iz 19. veka, etnografskom građom. Kadgod sam se osvrtao na srednji vek, nastojao sam da objasnim sekundarni karakter mnogih takozvanih arhaičnih institucija. Na neki način, i Đurđica Petrović i ja smo neka prelazna faza od onog malo zakasnelog evolucionizma i neke uske orijentacije srpske etnografije, koja je trajala dosta dugo, ka modernoj etnologiji. Mnogi mladi danas svi hoće da ne budu etnolozi, nego antropolozi, znate. Imao sam jednu polemiku sa Zagorkom Golubović... kao što je život komunističke partije počeo od Josipa Broza, tako i nova etnologija ima samo jedan datum. Svi se mi jedni drugima penjemo na ramena, to je uvek u nauci tako. I uvek ćete kod starijih naći velike misli koje su svojstvene savremenom, ali nisu teorijski do kraja uobličene, već su u zamecima, a vi ih posle razrađujete. Kada sam pripremao rad za zbornik posvećen Simi Trojanoviću – pisao sam o njegovom proučavanju socijalne kulture – morao sam sve ponovo da iščitavam, i sada sam ga čitao drugim očima, ne kao onda kada sam bio u studentskim danima, i bio sam jako iznenađen kada sam video koliko je on bio već prevaziđen i u svoje vreme, a koliko je bio i preteča nekih modernih ideja. Sima je recimo govorio kako nestaju običaji i obredi i kaže, "a preživeće samo oni koji budu prihvaćeni od strane nacionalne elite." Sedamdeset godina pre Hobsbauma. Elita je izmislila da se badnjak pali pred crkvom, da se nosi na kraljev dvor, pa i sada ga garda nosi, i tako dalje. A sve je počelo za vreme Kraljevine Jugoslavije. Bio sam jako iznenađen kada sam kod njega konstatovao postojanje tih ideja; a s druge strane, bilo je ideja koje su prevaziđene. Ali, šta je on još uradio? On je dokazao da ono što Levi-Stros kaže "pečenje je *nature*, priroda, a kuvanje *culture* – zato što kuvanje izaziva potrebu za sudovima, a Trojanović pokazuje da može da se kuva i bez posuda, i pravi eksperiment, kuvajući meso u jagnjećem guragu, i ubacujući vrelo kamenje. Konstatovao je da je to meso, navodno, i pre gotovo, i ukusnije, nego ono kuvano na vatri. Hoću da kažem, neverovatnih ima iskoraka u budućnost. Kao što je anglosaksonski funkcionalizam odstranio Morgana za četrdeset godina – čak je bila zabranjena i literatura koju je on pisao – međutim, Morgan je anticipirao sve potojne teorijske pravce već u svom Drevnom društvu. Anticipirao je i difuzionizam i funkcionalizam, iako je radio za tadašnjim ograničenim znanjima.

Intervju sa Nikolom Pavkovićem

Poslednje pitanje: kakvo mišljenje imate o generaciji koja je došla 70-tih i posle 70-tih, i uopšte o antropologiji od tih godina pa nadalje stupila na scenu?

Ja mislim da je to veliki iskorak napred, da su osavremenjeni metodološki i teorijski prilazi etnografskoj građi kod nas, da je to jako dobro, bez obzira na to što je u pitanju jedan pozni eho, za šta je delimično zaslužna ranija srpska etnologija koja je bila dosta izolovana, i nije u dovoljnoj meri pratila tokove evropske i američke antropologije. Mislim da smo Đurđica i ja prelazna faza u tom procesu osavremenjavanja. Ono što smatram da nije dobro je to što mi se čini da su se mlada pokolenja rano odrekla empirijskih istraživanja. Sva teorijska znanja mogu da se primene, kako u istraživanju savremenog seoskog društva, tako i gradskog čoveka. To su radili pređašnji etnolozi, recimo istražujući prigradska naselja, rudarske basene, recimo Kolubarski basen, Užice... to je ta prelazna faza. Recimo, kod Francuza moraš sva teorijska znanja da primeniš u konkretnim istraživanjima. Ako je istraživanje seljaka i seljačkog društva bilo predimenzionirano u jednom vremenu, ne treba ga, čini mi se, sada potpuno odbaciti. Zašto selo ne bi moglo da bude predmet istraživanja kao što je to jedna gradska potkultura – homoseksualci, ljudi zaraženi HIV-om, prostitutke, itd. – sve je to legitimno, to su sve ljudske grupe čiju kulturu i sociokulturni kontekst njihovog nastajanja i funkcionisanja mi proučavamo. Ali isto tako je legitimno da proučavaš i jednog modernog farmera i da istražiš njegov život i svakodnevicu. Kao što je klatno bilo u jednom pravcu, sada je otišlo u sasvim drugom pravcu, tako da je čitav jedan segment društva amputiran iz nauke. A novi običaji se itekako javljaju, stari se transformišu, recimo, putem mas-medija. Mnogo toga se događa što se danas u nauci ignoriše. Samo, ne dešava se to isključivo kod nas. Ja, recimo, već četrdeset godina pratim poljsku etnografiju, budući da znam jezik. To je jedna komparativna naučna disciplina, isto kao anglo-saksonska antropologija. Ona se samo formalno zove etnografija, zato što je to bila jedna blokovska ideološka odrednica u to vreme. Samo sovjetske i poljske etnografije pisali su timovi naučnika iz različitih disciplina: etnografije, arheologije i lingvistike – upravo ono što Amerikanci rade, na primer. Kada je pukla lađa, tako je eksplodirala i etnografija u svim bivšim sovjetskim zemljama. Odjedanput su sada svugde studije etnologije i kulturne antropologije. Sve katedre se tako zovu, i kod Čeha i kod Poljaka, i kod Rusa, itd. To je umnogome i stvar istorije discipline u nekoj sredini.

Marko Pišev